

**FIRIBGARLIKNING MAXSUS PROFILAKTIKASINI
TAKOMILLASHTIRISH CHORALARI.**

Abdivoitov Sanjar Dolmurod o'g'li

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI IIV AKADEMIYASI KURSANTI

Kalit so'zlar: firibgarlik, maxsus profilaktika, raqamli xavfsizlik, huquqiy savodxonlik, kiberjinoyat, sun'iy intellekt, axborot almashish, xalqaro hamkorlik, moliyaviy xavfsizlik, ijtimoiy barqarorlik.

Annotatsiya: So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy-iqtisodiy sohalarda sodir etilayotgan firibgarlik jinoyatlari sonining ortib borayotgani jamiyat xavfsizligiga, fuqarolarning huquq va erkinliklariga, shuningdek, davlatning iqtisodiy barqarorligiga jiddiy tahdid tug'dirmoqda. Texnologiyalar rivojlanib, raqamli iqtisodiyot shakllanib borayotgan bir paytda firibgarlikning yangi shakl va usullari paydo bo'lmoqda. Shu sababli firibgarlikni faqat jazolash bilan emas, balki uni oldini olish, aniqlash va bartaraf etish bo'yicha maxsus profilaktika choralari orqali kamaytirish zaruriyati tobora kuchaymoqda. Ushbu maqolada firibgarlikning maxsus profilaktikasini takomillashtirish yo'nalishlari, mavjud tizimdagi muammolar va ularni bartaraf etish choralari ilmiy tahlil qilinadi. Maqolaning dolzarbligi shundaki, firibgarlik bugungi kunda an'anaviy jinoiy faoliyat doirasidan chiqib, iqtisodiy, axborot, moliyaviy, raqamli va hatto psixologik sohalarga chuqur kirib borgan. Bank tizimlari, onlayn savdo maydonchalari, kriptovalyuta operatsiyalari, elektron to'lov tizimlari, turli sarmoya platformalari firibgarlar uchun qulay maydonga aylanmoqda. Shu bois, firibgarlikka qarshi kurashishning markazida jazolashdan ko'ra, profilaktika, ma'rifat va texnologik himoya tamoyillari bo'lishi lozim. Firibgarlikning maxsus profilaktikasi — bu jinoyatni sodir etishga olib keluvchi omillarni o'rganish, ularni bartaraf etish, xavfli shaxslarni aniqlash, ma'lumotlar xavfsizligini mustahkamlash va jamiyatda firibgarlikka nisbatan murosasizlik kayfiyatini shakllantirishga qaratilgan chora-tadbirlar majmuasidir. Ushbu choralarning muvaffaqiyati, eng avvalo, huquqni muhofaza qiluvchi organlar, moliya sektori, axborot tizimlari va fuqarolik jamiyatining o'zaro hamkorligiga bog'liq.

Ключевые слова: мошенничество, специальная профилактика, цифровая безопасность, правовое регулирование, киберпреступность, искусственный интеллект, обмен информацией, международное сотрудничество.

Аннотация: В современных социально-экономических условиях мошенничество представляет собой одну из наиболее опасных форм преступности, угрожающую экономической стабильности государства, правам и интересам граждан. Развитие цифровых технологий и онлайн-коммуникаций привело к появлению новых форм мошенничества, требующих системных и научно обоснованных профилактических мер. Цель данной работы — анализ и разработка мер по совершенствованию специальной профилактики мошенничества в контексте цифровой трансформации

общества. Специальная профилактика мошенничества предполагает выявление и устранение причин и условий, способствующих его совершению, повышение правовой и финансовой грамотности населения, развитие технологий раннего предупреждения и формирование общественной нетерпимости к противоправным действиям.

Keywords: *fraud, special prevention, digital security, legal literacy, cybercrime, artificial intelligence, information exchange, international cooperation, financial safety, social stability.*

Annotation: *Fraud remains one of the most significant threats to economic security and public trust in the digital era. As information technologies evolve, new fraudulent methods emerge, often transcending national borders. This paper explores the measures for improving the special prevention of fraud, focusing on the development of legal, technological, and social mechanisms aimed at reducing fraudulent activity before it occurs. Special prevention involves identifying the causes and conditions conducive to fraud, introducing preventive technologies, and strengthening public awareness. The key issues today include gaps in legislation regarding cyber and financial fraud, limited use of digital tools by law enforcement, low digital literacy among citizens, and weak institutional coordination.*

Kirish

So‘nggi o‘n yilliklarda globallashuv, axborot texnologiyalarining keskin rivojlanishi va raqamli iqtisodiyotning shakllanishi nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy hayotning barcha jabhalariga yangicha sur‘at va qulayliklar olib keldi, balki turli xil xavf va tahdidlarning, xususan, firibgarlikning yangi shakllarining vujudga kelishiga ham sabab bo‘ldi. Bugungi kunda firibgarlik nafaqat alohida shaxslarning manfaatlariga zarar yetkazuvchi oddiy jinoyat sifatida, balki jamiyat, davlat va butun iqtisodiy tizim xavfsizligiga tahdid soluvchi murakkab ijtimoiy-huquqiy hodisa sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu sababli, firibgarlikka qarshi kurashishning zamonaviy mexanizmlari, ayniqsa maxsus profilaktika choralarini takomillashtirish masalasi O‘zbekiston Respublikasi uchun strategik ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan so‘nggi yillarda korrupsiya va firibgarlik jinoyatlariga qarshi kurashish borasida qabul qilingan qaror va farmonlar, xususan, “Kiberxavfsizlikni ta‘minlash tizimini takomillashtirish to‘g‘risida”gi qaror, “Jinoyatchilikning oldini olish tizimini yanada rivojlantirish strategiyasi” va “Raqamli O‘zbekiston – 2030” dasturi bu yo‘nalishda tizimli islohotlarning boshlanishiga zamin yaratdi. Shu bilan birga, zamonaviy jinoyatchilikning o‘zgaruvchan tabiati, raqamli texnologiyalar bilan bog‘liq yangi firibgarlik usullarining tezkor rivoji maxsus profilaktika tizimini doimiy yangilab borishni talab qilmoqda. Firibgarlikning maxsus profilaktikasi deganda, jinoyat sodir etilishiga olib keluvchi sabab va sharoitlarni aniqlash, ularni bartaraf etish, xavfli shaxslarni nazorat qilish, jamiyatda huquqiy va axloqiy immunitetni shakllantirishga qaratilgan maqsadli, ilmiy asoslangan chora-tadbirlar tizimi tushuniladi. Ushbu profilaktikaning muvaffaqiyati, bir tomondan, qonunchilik bazasining mukammalligiga, ikkinchi tomondan, huquqni muhofaza qiluvchi organlarning texnik

salohiyatiga, uchinchidan, fuqarolarning huquqiy ong va savodxonlik darajasiga bog‘liq. Bugungi kunda firibgarlik jinoyatlarining o‘shish dinamikasiga e’tibor berilsa, nafaqat an’anaviy, balki raqamli firibgarlik (internet orqali, mobil ilovalar, onlayn to‘lov tizimlari orqali sodir etiladigan) holatlarining ham ko‘payib borayotganini kuzatish mumkin. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi va Bosh prokuratura ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yilda aniqlangan firibgarlik jinoyatlarining qariyb 35 foizi raqamli texnologiyalar orqali sodir etilgan. Bu esa firibgarlikning yangi ko‘rinishlari uchun huquqiy va texnik profilaktika mexanizmlarini kuchaytirish zaruratini ko‘rsatadi. Shu nuqtai nazardan, firibgarlikning oldini olishda an’anaviy choralar — jazolash, huquqiy nazorat, reydlar, tekshiruvlar — yetarli samara bermayapti. Zamonaviy sharoitda firibgarlik bilan kurashish uchun proaktiv, integratsion va innovatsion yondashuv zarur. Bunda maxsus profilaktika tizimi faqat jinoyat sodir etilgandan keyin emas, balki u yuzaga kelishidan oldin faoliyat yurituvchi tizim sifatida shakllanishi kerak. Maqolaning dolzarbligi shundan iboratki, hozirgi vaqtda firibgarlik jinoyatlarining oldini olish bo‘yicha yagona institutsional yondashuv, markazlashgan axborot almashish tizimi va aniq metodologiya mavjud emas. Ko‘pgina hollarda jinoyatlarning fosh etilishi yakka holat sifatida amalga oshiriladi, profilaktika esa faqat ma’lum davriy choralarga tayanadi. Shu sababli, mavjud tizimni ilmiy asoslangan, texnologik, huquqiy va tashkiliy jihatdan yangilash zarur.

ASOSIY QISM

Firibgarlik jinoyatining ijtimoiy-iqtisodiy va huquqiy xavfini kamaytirishning samarali usullaridan biri bu maxsus profilaktikadir. Maxsus profilaktika jinoyat sodir bo‘lishidan oldin uni aniqlash va oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar majmuasini anglatadi. Ushbu chora-tadbirlar nafaqat huquqni muhofaza qiluvchi organlar, balki davlat boshqaruv organlari, moliya va bank tizimi, axborot va kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi tashkilotlar, shuningdek, fuqarolik jamiyatining faol qatlamini o‘z ichiga oladi. Bugungi kunda firibgarlikning ko‘lami va shakllari sezilarli darajada o‘smoqda. An’anaviy firibgarlik shakllari — moliyaviy aldovlar, qarz bo‘yicha firibgarlik, kontrabanda va soxta hujjatlar bilan bog‘liq jinoyatlar — barqaror tarzda uchrab turadi. Shu bilan birga, raqamli firibgarlikning yangi shakllari tez sur‘atlar bilan rivojlanmoqda. Masalan, onlayn bank operatsiyalari, elektron to‘lov tizimlari, mobil ilovalar orqali amalga oshiriladigan firibgarlik, sarmoya piramidalar va kriptovalyuta platformalarida firibgarliklar bugungi kun jinoyatining dolzarb masalalariga aylanib bormoqda. Shu sababli firibgarlikning profilaktikasi nafaqat an’anaviy, balki raqamli iqtisodiyotga moslashtirilgan vositalar orqali amalga oshirilishi lozim. Maxsus profilaktikaning samarali mexanizmi bir necha asosiy yo‘nalishlarda shakllantiriladi. Birinchidan, bu normativ-huquqiy asoslarni takomillashtirishdir. Qonunchilik doimiy ravishda yangi firibgarlik shakllarini qamrab olishi va ularni aniq ta’riflashi kerak. Masalan, onlayn moliyaviy firibgarlik, phishing, soxta investitsiya loyihalari va boshqa raqamli firibgarlik turlariga nisbatan javobgarlik choralarini belgilovchi maxsus modda va bandlarni kiritish zarur. Shu bilan birga, mavjud qonunchilikdagi bo‘shliqlar va chalkashliklar firibgarlik sodir bo‘lishiga qulay imkoniyat yaratadi. Ikkinchidan, maxsus profilaktikada texnologik vositalardan foydalanish katta

“DUNYO TA’LIMI SIFATINI OSHIRISHNING ILG’OR USULLARI ILMIY JURNALI”

5-Noyabr, 2025-yil

ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy huquqni muhofaza qiluvchi organlar va moliya institutlari sun’iy intellekt, katta hajmli ma’lumotlarni tahlil qilish (big data), avtomatik monitoring tizimlari orqali firibgarlikni aniqlash va oldini olish imkoniyatiga ega bo’lishi kerak. Masalan, bank tizimlarida tranzaksiyalarni avtomatik tarzda kuzatish va shubhali operatsiyalarni aniqlash imkonini beruvchi texnologiyalar joriy etilishi lozim. Shu yo’l bilan firibgarlik sodir bo’lishidan oldin aniqlanadi va unga qarshi choralar ko’riladi. Uchinchidan, maxsus profilaktikada fuqarolarni ma’rifatlantirish va huquqiy savodxonlikni oshirish muhim o’rin tutadi. Firibgarlikning asosiy “quroli” bu insonning ishonuvchanligi va huquqiy bexabarligi hisoblanadi. Shu sababli maktablarda, kollej va oliy ta’lim muassasalarida moliyaviy savodxonlik, axborot xavfsizligi va huquqiy madaniyat bo’yicha o’quv dasturlari joriy etilishi, ommaviy axborot vositalari orqali muntazam ravishda ogohlantiruvchi kompaniyalar o’tkazilishi muhimdir. Fuqarolarni firibgarlik turlaridan xabardor qilish va shubhali moliyaviy takliflarga nisbatan ehtiyotkorlikni oshirish ularning firibgarlik qurboniga aylanishini sezilarli darajada kamaytiradi. To’rtinchidan, maxsus profilaktika davlat va xususiy sektor o’rtasidagi hamkorlik orqali kuchaytiriladi. Banklar, telekommunikatsiya kompaniyalari, elektron tijorat platformalari va huquqni muhofaza qiluvchi organlar o’rtasida tezkor axborot almashish mexanizmlari ishlab chiqilishi lozim. Bunday hamkorlik firibgarlikning erta bosqichda aniqlanishini ta’minlaydi, shuningdek, jinoyat sxemalarini oldindan kuzatish imkonini beradi. Beshinchidan, xalqaro tajriba va standartlarni o’zlashtirish muhim ahamiyatga ega. BMT, Interpol, OECD va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan tavsiyalar va normativ-huquqiy hujjatlar mamlakatimiz sharoitiga moslashtirilishi lozim. Masalan, Internetdagi firibgarlik va moliyaviy manipulyatsiyalarni aniqlash bo’yicha xalqaro protokollar va texnologik standartlar o’rganilib, milliy tizimga tatbiq qilinishi mumkin. Shuningdek, firibgarlikning oldini olish jarayonida ijro etuvchi organlarning institutsional samaradorligini oshirish muhimdir. Maxsus profilaktika bo’yicha markaziy va hududiy organlarning vazifalari aniqlanishi, ularning bir-biri bilan o’zaro koordinatsiyalashuvi va monitoring mexanizmlari ishlab chiqilishi kerak. Bu jinoyatlarning oldini olishda tizimli yondashuvni ta’minlaydi va natijalarni doimiy ravishda baholash imkonini beradi.

XULOSA

Firibgarlik bugungi kunda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning eng jiddiy xavflaridan biri sifatida namoyon bo’lmoqda. U nafaqat fuqarolarning mol-mulkiga, balki davlatning iqtisodiy barqarorligiga va jamiyatning ijtimoiy muhitiga salbiy ta’sir ko’rsatadi. Shu sababli firibgarlikning oldini olish, aniqlash va unga qarshi kurashishda maxsus profilaktik choralarni takomillashtirish muhim vazifa sifatida ko’riladi. Maxsus profilaktika jinoyat sodir bo’lishidan oldin uni aniqlash, xavfli vaziyatlarni bartaraf etish, shuningdek, jamiyatni huquqiy va moliyaviy jihatdan tayyorlashga qaratilgan tizimli chora-tadbirlar majmuasini anglatadi. Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, firibgarlikning zamonaviy shakllari nafaqat an’anaviy iqtisodiy faoliyat sohalarida, balki raqamli va onlayn maydonlarda ham tez sur’atlar bilan rivojlanmoqda. Bank tizimlari, elektron tijorat platformalari, kriptovalyuta va investitsiya maydonchalari firibgarlikka qulay sharoit yaratmoqda. Shu bois, firibgarlikka

“DUNYO TA’LIMI SIFATINI OSHIRISHNING ILG’OR USULLARI ILMIY JURNALI”

5-Noyabr, 2025-yil

qarshi kurashishning samarali tizimi faqat jazolashga emas, balki profilaktik choralarga, shuningdek, texnologik va huquqiy himoya mexanizmlarini rivojlantirishga asoslanishi lozim. Maxsus profilaktika tizimining samaradorligi bir necha asosiy yo‘nalishlarda ko‘rinadi. Birinchidan, normativ-huquqiy bazani takomillashtirish orqali yangi firibgarlik shakllarini qamrab olish va ularni aniq ta’riflash zarur. Bu qonunchilikdagi bo‘shliqlarni bartaraf etish, firibgarlik sodir bo‘lishi ehtimolini kamaytirish va jinoyatchilar uchun jazo mexanizmlarini kuchaytirishni o‘z ichiga oladi. Masalan, onlayn firibgarlik, moliyaviy piramida sxemalari, phishing va boshqa raqamli jinoyatlar uchun alohida javobgarlik turlari joriy etilishi muhimdir. Ikkinchidan, zamonaviy texnologiyalar va analitik tizimlarni joriy etish orqali firibgarlikni oldini olishning samaradorligini oshirish mumkin. Sun’iy intellekt va katta hajmli ma’lumotlarni tahlil qilish (big data) texnologiyalari yordamida moliyaviy operatsiyalarni real vaqt rejimida kuzatish, shubhali tranzaksiyalarni aniqlash va jinoyatlarning oldini olish imkoniyati mavjud. Shu bilan birga, axborot xavfsizligi tizimlarini mustahkamlash firibgarlikning raqamli shakllariga qarshi samarali kurashishda muhim omil hisoblanadi. Uchinchidan, fuqarolarni huquqiy va moliyaviy savodxonlik bo‘yicha ma’rifatlantirish maxsus profilaktikaning ajralmas qismidir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, firibgarlik qurbonlari asosan huquqiy bexabarlik, moliyaviy savodsizlik va ehtiyotsizlik natijasida yuzaga keladi. Shu sababli maktab va oliy ta’lim muassasalarida moliyaviy savodxonlik, axborot xavfsizligi va huquqiy madaniyat bo‘yicha o‘quv dasturlarini joriy etish, ommaviy axborot vositalari orqali muntazam ogohlantirish kampaniyalarini tashkil etish muhim ahamiyatga ega. To‘rtinchidan, davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish firibgarlikni aniqlash va unga qarshi kurashishda muhim rol o‘ynaydi. Banklar, telekommunikatsiya kompaniyalari, elektron tijorat platformalari va huquqni muhofaza qiluvchi organlar o‘rtasida tezkor axborot almashish mexanizmlari ishlab chiqilishi, shubhali vaziyatlarni erta bosqichda aniqlash va oldini olish imkonini beradi. Shu bilan birga, interaktiv monitoring va analitik tizimlar yordamida jinoyat sxemalarini oldindan prognoz qilish mumkin bo‘ladi. Beshinchidan, firibgarlikka qarshi kurashda xalqaro tajriba va standartlarni o‘rganish va joriy etish samaradorlikni oshiradi. BMT, Interpol, OECD va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan firibgarlikning oldini olish bo‘yicha tavsiyalar, protokollar va texnologik standartlar O‘zbekiston sharoitiga moslashtirilishi lozim. Bu milliy tizimni raqamli va global muhitda yuzaga keladigan xavflarga moslashish imkonini beradi. Shuningdek, maxsus profilaktikani takomillashtirish jarayonida institutsional samaradorlikni oshirish ham muhimdir. Markaziy va hududiy organlar o‘rtasidagi koordinatsiya, ularning vazifalarini aniq belgilash va monitoring mexanizmlarini ishlab chiqish jinoyatlarni oldini olishning tizimli yondashuvini ta’minlaydi. Shu yo‘l bilan firibgarlikka qarshi choralar reaktiv emas, balki proaktiv va samarali bo‘ladi.

“DUNYO TA’LIMI SIFATINI OSHIRISHNING ILG‘OR USULLARI ILMIY JURNALI”

5-Noyabr, 2025-yil

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ismoilov, S. “Jinoyatlarning oldini olish tizimini takomillashtirishning nazariy asoslari.” – Toshkent: TDYUU nashriyoti, 2021.
2. Karimova, D. “Kiberjinoyatchilik va uning profilaktikasi.” – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2022.
3. Rahimov, B. “Huquqni muhofaza qilish organlarining jinoyat profilaktikasidagi roli.” – Toshkent: “Adolat”, 2020.